

Yttrande: Betänkandet om upphovsrättens inskränkningar

Wikimedia Sverige är en ideell förening som verkar för fri kunskap, och som samarbetar med aktörer från många delar av samhället, såsom kulturarvsinstitutioner och lärosäten, för att göra kunskap fri. Wikipedia, den enda av de mest besökta webbplatserna globalt som drivs ideellt, är ett av våra viktigaste verktyg därtill. Föreningen stöttar de tusentals användare i Sverige som regelbundet bidrar med text, media, data, källtexter och crowdsourcingbaserad journalistik. Det via plattformar som utöver Wikipedia bland annat består av databaserna Wikimedia Commons (media) och Wikidata (data), det digitala biblioteket Wikisource och nyhetstjänsten Wikinews.

För oss är det av stor betydelse att användare har goda möjligheter att använda, återanvända och dela kunskap. Upphovsrättens inskränkningar är fundamentala för allmänhetens grundlagsstadgade fri- och rättigheter, såsom yttrandefrihet, och därför är breda, flexibla inskränkningar nödvändiga. För att främja gränsöverskridande användning är det därtill av stor vikt att svenska inskränkningar följer EU-direktiven nära och bidrar till harmonisering.

För oss är det särskilt viktigt med en panoramafrihet som ger goda möjligheter för medborgare, forskare och kulturarvsinstitutioner att kunna återge och ta del av det offentliga rummet, även med öppna Creative Commons-licenser. Med tanke på Wikipedias stora betydelse som källa till text och datautvinning (TDM) och träning av AI-modeller, något som vi i grunden ser positivt på, är den nya föreslagna inskränkningen för forskning även av stor vikt för oss.

Revideringar i enlighet med synpunkterna nedan, av vilka vi också har lyft fram flera som experter i utredningsarbetet, är nödvändiga för en reell modernisering av upphovsrätten anpassad för den digitala samtiden. Vi vill ändå framföra vikten av att betänkandet går vidare till proposition.

Detta remissvar stödjdes även av remissinstanserna:

- Creative Commons i Sverige (se.creativecommons.net), en frivillig grupp som vill sprida kunskap om Creative Commons, samt arbetar för att hålla de svenska versionerna av licenserna uppdaterade.
- DFRI (dfri.se), en ideell, partipolitiskt obunden förening som verkar för digitala fri- och rättigheter och strävar efter ett samhälle där människor kan leva utan övervakning, med yttrande- och informationsfrihet och egen kontroll över personlig information.
- Open Knowledge Sverige (okfn.se), en ideell förening som är del av ett världsomspännande ideellt nätverk av människor passionerade för öppenhet. OKFN förespråkar öppenhet genom teknik och utbildning för att låsa upp information och göra det möjligt för människor att arbeta med det för att skapa och dela kunskap.

5. Reglerna om namn- och källangivelse

Ändra inte på namnkraven i ideella rätten

Utredningens mandat är att se över inskränkningarna i upphovsrätten. Som del av översynen har förslag lämnats för att anpassa reglerna om namn och källa till EU-rätten. Den ideella rätten är dock inte harmoniserad inom EU och för anpassning finns det således inget skäl att ändra i den ideella rätten. Det har dessutom varit bortom utredningens mandat. Det finns många upphovsrättsliga utmaningar bortom inskränkingskapitlet som bör ses över, men inte inom ramen för denna process. Vi förordar inte att den ideella rätten ändras på föreslaget vis.

Formulera omöjlighetskravet i linje med EU-rätten

Enligt infosocdirektivet och DSM-direktivet ska namn och källa anges ”om inte detta visar sig vara omöjligt”. I betänkandet har det dock ersatts med ”om det inte är omöjligt”. Betänkandet ger som huvudargument för nya regler kring namn och källa att svensk lag bättre ska anpassas till EU-rätten. Därför har vi svårt att förstå varför man väljer att ersätta EU-rättens ordalydelse med en som inte återfinns någon annanstans, vad vi kan se. Argumentationen för detta på s. 114 är också motsägelsefull: ”Det innebär att angivelse i förekommande fall ska ske om inte detta visar sig omöjligt. I lagtexten kan detta uttryckas som att angivelse ska ske om det inte är omöjligt.” Varför kan det inte i lagtext uttryckas som att angivelse ska ske om inte detta visar sig omöjligt? Vi uppfattar ”om det inte är omöjligt” som högre ställt krav än ”om inte detta visar sig vara omöjligt”. För det sistnämnda förutsätts användaren ha gjort ett aktivt försök att ange namn och källa, men det har visat sig omöjligt. ”Om det inte är omöjligt” tolkar vi som att användaren måste gå betydligt längre och utesluta *alla möjligheter* till namn- och källangivelse. Det innebär att svensk lag går längre än EU-rätten, på tvärs med utredarens önskan om bättre anpassning till EU-rätten. Om regeringen tolkar förändringen på annat sätt bör det förtydligas.

6. Trestegsregeln

Vi förordar *inte* ett införande av trestegsregeln i nationell rätt

Trestegsregeln behöver inte införas i nationell rätt, vilket såväl betänkandet som namnkunniga akademiker framhållit.¹ Vi förordar *inte* ett införande, eftersom tolkningsprinciper inte brukar återges i nationell rätt. Det gäller exempelvis originalitetsprincipen. Det finns därtill flera andra viktiga principer som ska bidra till den upphovsrättsliga balansen, såsom yttrandefrihet och andra allmänintressen, och som inte heller återges.

Dessutom menar vi att det finns en stor risk att införandet ger en otillbörligt stor möjlighet för kollektiva förvaltningsorganisationer och rättsinnehavare att genom extensiv tolkning och processmöjligheter inskränka användares fri- och rättigheter vid användning. Det föreslagna införandet, utan tillräckligt starka garantier för den i sammanhanget svagare användaren, riskerar att leda till urholkade upphovsrättsliga inskränkningar. Vi noterar redan att det finns en oenighet kring vilka fall som är oklara, och att det med ett införande finns starka incitament för rättsinnehavare och deras företrädare att försöka ’göra’ fall oklara. Dessutom ger förslaget inget uttryck för de principer trestegsregeln ska balansera mot, i synnerhet enligt det tredje steget (enligt vilket användning *skäligen* får inkräkta på rättsinnehavarens legitima intressen).

¹ Se bl.a. Rosati, Eleonora, No Step-Free Copyright Exceptions: The Role of the Three-step in Defining Permitted Uses of Protected Content (including TDM for AI-Training Purposes) (November 10, 2023). (2024) 46(5) European Intellectual Property Review 262-274, Faculty of Law, Stockholm University Research Paper No. 123, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4629528> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4629528>

Om trestegsregeln ska införas bör bara tredje steget införas

För att motverka dessa negativa konsekvenser och bidra till en flexibel upphovsrätt som balanserar upphovspersoners och användares rättigheter är följande våra ståndpunkter om hur ett införande, om det är regeringens mening att det ska till, bör ske:

- Eftersom alla de inskränkingsbestämmelser som återfinns i andra kapitlet är "särskilda fall" torde trestegsregelns första steg vara irrelevant i den nationella rätten.
- När lagstiftaren har lagstiftat om dessa särskilda fall har man gjort bedömningen att de inte strider mot den normala användningen av verket. En avvägning har gjorts i de särskilda fall som lagstiftats, mellan upphovspersonens och rättighetsinnehavarens ekonomiska intressen och allmänhetens intressen. Det minskar också betydelsen av att återge trestegsregelns andra steg i den nationella rätten.
- Den väsentliga balansering som ska göras är den som återkommer i trestegsregelns tredje steg, enligt vilken användningen inte oskäligt får inkräkta på upphovspersonens legitima intressen. Här ska domstolen balansera mellan upphovspersonens och användarens legitima intressen, på det sätt som allt fler EU-domar lyfter fram.

Om trestegsregeln ändå i någon form skulle införas bör blott det tredje steget alltså återges direkt i den nationella lagen, eftersom det är det enda steget där det egentligen finns någon avvägning kvar att göra. På så vis har bland annat Irland återgivit regeln i nationell rätt.

För att säkerställa den avvägning som ska göras bör bestämmelsen, eller åtminstone författningskommentaren, vid ett eventuellt införande också klargöra att när trestegsregeln ska tillämpas ska det ske med allmänhetens intressen i beaktande, i synnerhet de grundlagsstadgade yttrande-, tryck- och akademiska friheterna. På så sätt uppnås den eftersträlvade balans mellan allmänhetens och upphovspersonens intressen som avses i Bernkonventionen.

Dynamisk tolkning kan ej bara beakta upphovsmannens intressen

Högsta domstolen konstaterade i Wikimediadomen att när trestegsregeln tillämpas ska en dynamisk tolkning göras som beaktar upphovspersonens möjligheter till ekonomisk exploatering utifrån den tekniska utvecklingen. Den tekniska utvecklingen har dock potential att påverka vad normalt utnyttjande kan anses vara. Den dynamiska tolkning som ska göras måste därför beakta *både* upphovspersonens och allmänhetens nya intressen och möjligheter utifrån den tekniska utvecklingen, vilket författningskommentaren behöver tydliggöra vid ett införande. Annars kommer den tekniska utvecklingen ständigt leda till en sämre upphovsrättslig balans, till förmån för upphovspersonerna och på allmänhetens bekostnad.

7. Panorama

Stryk begränsningen i förvärvssyfte

Vi förordar starkt att begränsningen att man inte får återge offentliga verk som centrala motiv i förvärvssyfte stryks. Det finns två övergripande skäl till detta:

- En sådan begränsning finns inte i infosocdirektivet och innebär en mer långtgående nationell begränsning än EU-rättens. Det innebär också en fragmentisering av EU-rätten, som motverkar den harmonisering som ska ske på den digitala inre marknaden: Begreppet

”förvärvssyfte” finns inte i EU-rätten, och är svårförståeligt utanför svensk/nordisk kontext. Som internationell rörelse får vi lägga stora mängder tid på att försöka förstå och analysera varje lands upphovsrätt, vilket går på tvärs med EU-samarbetets målsättning. Den svenska bestämmelsen bör formuleras så nära infocodirektivet som möjligt, som i Tyskland, Österrike och flera andra länder. I bl.a. Österrike tydliggörs att inskränkningen bara gäller återgivning, inte fysisk exemplarframställan, distribution eller försäljning. I den mån är spridningsrätten förbehållen upphovspersonen, vilket på ett välavvägt sätt balanserar rättigheterna mellan den som har avbildat den offentliga platsen och den som utsmyckat den.

- Det faktum att offentliga verk i regel köpts in med offentliga medel för att permanent placeras på offentlig plats är skäl till en långtgående inskränkning i upphovspersonens ensamrätt, vilket även anförs i kommittédirektiven. Särskilt då individuell visningsersättning utgår som kompensation. Det finns ett stort yttrandefrihetsintresse i att ex. privatpersoner, journalister, ideella aktörer och institutioner för utbildning och kulturarv har goda möjligheter att återge offentliga verk. Statens konstråd konstaterar att konst är en demokratisk rättighet, och med tanke på konstens stora betydelse för den fysiska platsen ska inskränkning för verk på allmän plats inte begränsas mer än absolut nödvändigt digitalt.² Att en uphovsperson kan säga nej till återgivning i förvärvssyfte enligt förslaget, ex. för dokumentärfilmare som vill skildra stadsrummet, är en stor begränsning av pressfriheten och det offentliga rummet.

Med begränsningen i förvärvssyfte är det oklart om offentliga verk kan återges på Wikipedia. Encyklopedin har i sig inte förvärvssyfte, men som källa till fri kunskap är all media licensierad med Creative Commons-licenser för underlättad återanvändning.³ Förvärvssyfte enligt den föreslagna definitionen bryter mot de öppna CC-licenserna, och riskerar att leda till att alla återgivningar av offentlig konst i Sverige försvinner från Wikipedia. Ett av världens mest välanvända folkbildningsprojekt kommer därmed förlora möjligheten att folkbilda kring svensk offentlig konst. Det i sin tur har stora negativa ekonomiska konsekvenser för lokalturism,⁴ och kan med fog antas minska kännedomen om den svenska offentliga konsten och dess utövare.

Förslaget tar ett viktigt steg för att anpassa lagen till en verklighet där de flesta har med sig smarta telefoner i vardagen och dokumenterar den i foto och film – samt publicerar dessa avbildningar på sociala medier, en viktig del av hur vi upplever och kommunicerar vår samtid. Samtidigt skapar den föreslagna begränsningen problem. I dag drivs de mest populära sociala medier-plattformarna i Sverige av internationella bolag.⁵ I praktiken skulle inskränkningen som den är formulerad innebära att privatpersoner får främja vinstdriven verksamhet av företag som Google och Meta/Facebook, men samtidigt inte dela bilder under öppen licens för att illustrera en Wikipediaartikel. Lagen skulle prioritera kommersiell verksamhet på internet som drivs av användargenererat innehåll före de ideella aktiviteter som satsar på öppen tillgång till kunskap. Detta skapar en skev balans mellan ideella och kommersiella plattformar, som motsvarar den bristande teknikneutralitet och det plattformsoberoende som diskuteras i 10.13.

Det finns en stark tradition av nordiskt samarbete kring upphovsrättsfrågor. Sverige har här en möjlighet att gå i bräschen för en nordisk modernisering, där det säkerställs att nordisk offentlig konst kan återges med samma rättigheter som i merparten av de europeiska länderna.

² Se ”[Tio argument för offentlig konst](https://statenskonstrad.se/om-konst-i-offentliga-miljoer/argumentera-for-offentlig-konst/tio-argument-for-offentlig-konst/)” hos Statens konstråd.

<https://statenskonstrad.se/om-konst-i-offentliga-miljoer/argumentera-for-offentlig-konst/tio-argument-for-offentlig-konst/>

³ Se licensvillkoren för CC BY-SA 4.0, den mest restriktiva CC-licens Wikimediaplattformarna tillåter.

⁴ För information om den ekonomiska betydelsen av bilder på Wikipedia, se Hinno Saar, Marit, Hinno Saar, Toomas and Kummer, Michael and Slivko, Olga, Wikipedia Matters (14 juli 2019). *Journal of Economics & Management Strategy*, 2021, 1–13. <https://doi.org/10.1111/jems.12421>, SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3046400>

⁵ Internetstiftelsen: Svenskarna och Internet 2023. Sociala medier.

<https://svenskarnaochinternet.se/rapporter/svenskarna-och-internet-2023/sociala-medier/>

Förvärvssyfte en problematisk begränsning av panoramafriheten

Om det är lagstiftarens mening att panoramabestämmelsen måste begränsas utöver infocodirektivet bör det i första hand ske utifrån trestegsregelns andra och tredje steg och inte förvärvssyfte. Det knyter begränsningen till EU-rättsligt språkbruk, vilket gör den förståelig även utanför Sveriges gränser. Det gör det också möjligt för svenska och europeiska domstolar att tolka bestämmelsen över tid på ett sätt som ett unikt begrepp som "förvärvssyfte" försvårar.

En sämre, men godtagbar lösning, vore att basera begränsningen på marknadsföringssyfte och inte förvärvssyfte. Ett stort problem med förvärvssyfte är otydligheten vad förvärvssyfte egentligen innebär, och författningskommentaren förvirrar snarare än förtydligar i frågan. Inledningsvis skriver man (s. 417): "att använda verk i förvärvssyfte innebär att använda verk för ekonomisk vinning [...] Ett typexempel är att använda verket i reklam för en vara eller verksamhet." Därefter sker dock en glidning som gör det otydligt om man genom exemplen vill vidga förståelsen av vad förvärvssyfte innebär, eller begränsa de användningsområden man nämner till att bara gälla i de fall där förvärvssyfte inte råder (vilket i regel är ganska få).

Detta öppnar i sin tur upp för oklarheter. "Typiskt sett" faller återgivning i forsknings- och utbildningsverksamhet utanför, men underförstått inte i alla fall. Enligt författningskommentaren är det inte tillåtet "att med stöd av inskränkningen använda verk på offentlig plats i läroböcker för försäljning till lärosäten." Får man med stöd i den föreslagna inskränkningen, och i linje med läromedelsförbudet, återge offentliga verk i forskning som publiceras i vetenskapliga tidskrifter med öppen tillgång, vilka i regel kräver publicering med CC BY-licenser (och som öppnar upp för kommersiell återanvändning)? I synnerhet om tidskriften drivs av ett kommersiellt förlag? En inskränkning som inte tillåter det skulle motverka regeringens forskningspolitiska proposition liksom de nationella riktlinjerna för öppen vetenskap, och få svenska forskningsfinansiärer tillåter publicering med annat än CC BY. På samma sätt gör skrivelsen det oklart på vilka sätt man får återge offentliga verk i monografier, antologier eller sammanläggningsavhandlingar, där flera lärosäten i dagsläget tolkar det som att om avhandlingen framställs vid lärosätet är det tillåtet att göra den tillgänglig för print-on-demand-försäljning via universitetsbiblioteket.⁶ Är det sistnämnda exempel på återgivning som "typiskt sett" faller innanför förvärvssyfte, eller sådant som man tvärtom menar bör falla utanför inskränkningens tillämpningsområde?

Detsamma gäller redaktionell eller journalistisk verksamhet, där ordet "typiskt sett" torde innebära att det finns fall då redaktionell eller journalistisk verksamhet innebär förvärvssyfte. Det väcker exempelvis frågan om TV4 visavi SVT: kommer SVT genom den föreslagna bestämmelsen ha bättre möjligheter att återge offentliga verk än TV4? Det förefaller problematiskt ur konkurrenssynpunkt. Detsamma gäller såklart allt det journalistiska arbete som drivs av kommersiella TV-kanaler, tidningar och tidskrifter. Författningskommentaren gör det inte tydligt hur man avser att andra medier än public service ska kunna tillämpa inskränkningen. Vilka andra medier har inte som syfte att skapa ekonomisk vinning (s. 417)?

Ytterligare ett exempel gäller museisektorn och ideella aktörers folkbildningsarbete (vilket Wikimediaplattformarna också är exempel på). Enligt författningskommentaren *kan* det vara tillåtet att använda bilder på offentlig konst i folkbildningssyfte, bland annat genom broschyrer eller andra trycksaker. *Kan* öppnar i det här sammanhanget upp för en stor otydlighet. Får exempelvis ett hembygdsmuseum eller ett länsmuseum sammanställa en broschyr eller

⁶ Se exempelvis https://www.su.se/polopoly_fs/1.240528.1434622075!/menu/standard/file/bilder_och_forskning.pdf

tryckprodukt med offentlig konst och sälja den i sin museishop? Eller i vilka sammanhang får aktörer i folkbildningssyfte använda dessa verk i broschyrer och andra trycksaker? Och var går gränsen för vilka trycksaker som avses? Inga av dessa användningar strider mot trestegsregeln.

Dessutom innebär förslaget, enligt betänkandets eget resonemang, en snävare inskränkning än infocodirektivets. Enligt förslaget får användningen inte "ske på sätt som konkurrerar med upphovsmannens egna möjligheter att exploatera verket", men trestegsregelns krav (enligt betänkandet s. 121) tolkas som att rättsinnehavaren inte får "gå miste om betydande ekonomiska värden". "Betydande", ett centralt ord i sammanhanget, har försvunnit i författningskommentaren, men bör återges även i relation till panoramabestämmelsen.

För att ta sig ur gråzonen och otydligheterna som redovisas för ovan bör förvärvssyfte ersättas med ett lämpligare begrepp som fångar utredarens – och kommittédirektivens – avsikt. I författningskommentaren framförs det att begränsningen av inskränningen i regel tar fasta på användning i reklamsyfte. Om det är målet med begränsningen är det också rimligare att använda ett begrepp som tar fasta på det. Begränsningen i förvärvssyfte tycks enligt ovan stå i strid med såväl övervägandet som kommittédirektiven om att inskränningen inte ska begränsas mer än absolut nödvändigt. På s. 154 sägs ambitionen vara att införa en inskränkning som är förenlig med trestegsregeln. Förslaget tycks dock gå i betydligt snävare riktning än vad trestegsregeln kräver.

En begränsning av inskränningen, om nödvändig, bör ta fasta på ordet 'betydande' (s. 121), och i linje med författningskommentaren utgå från marknadsförings- snarare än förvärvssyftet för att bättre motsvara målet att motverka reklam användning. En sådan begränsning skulle kunna utformas i skärningspunkten mellan yttrandefrihetsgrundlagen, marknadsföringslagen och tryckfrihetsförordningen. Det kan ex. röra användning i sammanhang med avsättningsfrämjande marknadsföringsåtgärder med rena kommersiella syften till föremål. Då torde exempelvis kulturarvsinstitutioners möjlighet att informera om verksamhet inte uteslutas.

Viktigt och bra att 3D-digitalisering uttryckligen tillåts

I förslaget begränsas inskränningen såtillvida att man inte får framställa exemplar av offentliga verk, dvs. skapa fysiska kopior. Författningskommentaren förtydligar dock att man får återge verken i 3D digitalt genom ex. 3D-fotografering. Även om förtydligandet hade varit bra redan i lagtexten öppnar det upp för en viktig metod för digitalt bevarande av offentlig konst. Det finns redan lättillgängliga verktyg för 3D-digitalisering, och i samband med ryska invasionen av Ukraina har projekt startats för att crowdsourca 3D-digitalisering av offentliga verk. En stor del av kulturarvet hotas av klimatförändringar, krig och andra kriser, och 3D-digitalisering är en viktig metod för att mildra förödande konsekvenser av förstört kulturarv och möjliggöra bevarande och återuppbyggande. Dessutom går tekniken snabbt framåt vad gäller virtuella världar såsom VR och AR vilket gör att allmänheten kan lära och uppleva det gemensamma rummet på nya sätt i 3D-format. Den tekniska utvecklingen behöver stöd i lagen.

Bra att databaser tillåts, men förvärvssyfte skapar åter problem

Författningskommentaren klargör att det ska vara tillåtet att göra sammanställningar av offentlig konst, såsom Offentligkonst.se som Wikimedia Sverige drev. Det är positivt, även om begränsningen i förvärvssyfte riskerar att leda till samma oklarheter som ovan. En oklarhet rör länkingsåtgärder. Enligt författningskommentaren ska länkingsåtgärder vara tillåtna från sammanställningar av offentlig konst, men vad gäller länkar till återgivningar av offentliga verk

som gjorts tillgängliga under en öppen CC-licens – i synnerhet efter GS Media (C-160/15)? Skulle det efter GS Media-domen ändå vara olagligt att i en svensk databas, med en bestämmelse som utesluter förvärvssyfte, länka till avbildningar på Wikimedia Commons? HD svarade inte i Wikimediamodomen på frågan om avbildningarna på Wikimedia Commons är lagliga eller inte.

8. Nyhetsrapportering

Centralt att verk inte måste plockas bort eller ner efter användning

Vi tillstyrker den föreslagna inskränkningen för nyhetsrapportering, men vill dock föra fram vikten av att verk som har använts inte måste plockas bort när dagshändelsen passerat. Sådana krav skulle kraftigt inverka på möjligheterna till källkritik och forskning, och i sin tur på Wikimediarörelsens volontärer, när de försöker sammanställa information utifrån material som finns tillgängligt. Med bristande möjligheter att se passerade nyheter och aktualiteter i sin kontext finns stor risk till en farlig om än oavsiktlig spridning av felaktig information. Det motverkar också ansträngningar att främja medie- och informationskunnighet. Verket är en del av den aktuella händelsens kontext, och centralt för att förstå helheten. Det viktiga måste vara att verket inte lyfts fram på nytt i fall då inte informationssyftet motiverar det.

Ersätt nyhetsrapportering med ett bättre begrepp

Betänkandet föreslår att ersätta dagshändelse med nyhetsrapportering. Dagshändelse är möjligtvis ett svårfångat ord, av något oklar betydelse. Nyhetsrapportering lägger dock samtidigt väldigt stort fokus på det nyhetsmässiga. För press- och yttrandefriheten är det helt centralt att granskande journalistik och aktualitetsbetonad journalistik också får goda möjligheter till användning av skyddade verk. Engelskans *current events* och franskans *thèmes d'actualité* har en bredare innebörd än "nyhetshändelse". Vi föreslår att nyhetsrapportering ersätts eller kompletteras med begrepp som också innefattar aktualitets- och granskande journalistik, exempelvis "rapportering av nyheter och aktuella händelser". Det ger också möjligheter för fler typer av publikationer, som ägnar sig åt viktig aktualitetsgranskning men inte nödvändigtvis på daglig basis, att också använda sig av inskränkningen.

9. Karikatyrer, parodier och pastischer

Inför samtliga tre begrepp

Vi tillstyrker förslaget till en ny inskränkning för karikatyr, parodi och pastisch, och har inga närmare synpunkter på utformningen mer än att det är angeläget att alla tre begreppen införs i den svenska upphovsrättslagen. Det förefaller oförenligt med EU:s användning av begreppen att blott implementera ett urval, utan de ska ses som en enhet.

Vi tillstyrker även att den begränsade bestämmelsen för karikatyr-, parodi- och pastisch på vissa delningstjänster (enligt 52 i §) stryks, med tanke på den nya inskränkingsbestämmelsen. Diskussionerna om den närmare innebörden av pastisch förefaller välbalanserade i väntan på EU-domstolens avgörande i det pågående fallet Pelham II. Det är viktigt som betänkandet föreslår att påminnelsen i 4 § 2 stycket, om att upphovsrätten till ett nytt och självständigt verk är oberoende av rätten till originalverket om det är skapat i fri anslutning till verket, finns kvar.

10. Upphovsrättslagens inskränkingsbestämmelser

10.2.2 Definition av begreppet återge

Vi tillstyrker att en definition av begreppet återge införs i den form som föreslås (s. 235). Det ger klarhet både till redan gällande bestämmelser där begreppet används (t.ex. för utbildning, 13 §) och till föreslagna bestämmelser. Vi har inga invändningar mot den föreslagna ordalydelsen.

10.6 Text och datautvinning

Ändra till en positiv skrivelse om TDM-materials lagring

Vid analysen av den föreslagna 15 d § har vi uppmärksammat en märklig skillnad mellan DSM-direktivets ordalydelse och den svenska implementeringen. Medan verk enligt DSM art. 4.2 får ”behållas så länge det är nödvändigt” för TDM-ändamål har man vid den svenska implementeringen av art. 3 och 4 vänt formuleringen till en negativ sats: exemplaren ”får inte behållas längre” än vad TDM-ändamålen kräver (och inte för andra ändamål). Denna formulering gäller även för den nya föreslagna inskränkningen 15 d §. Skillnaden, som vad vi kan se inte diskuteras i DSM-propositionen, är problematisk och vad det verkar oförenlig med EU-rätten. Vi tolkar DSM-direktivets formulering som att det inte finns något nödvändigt slutdatum för hur länge man får behålla materialet, utan att materialet kan behållas så länge det är nödvändigt. Den svenska formuleringen antyder tvärtom att det finns ett slutdatum då materialet måste förstöras, vilket sätter en större press på användare att förstöra material. För verifikation, vetenskaplig granskning och reproducerbarhet är det dock helt centralt att material får behållas så länge det behövs, vilket för att vara tydlig kan vara mycket länge. Vi föreslår att den svenska ordalydelsen ändras i enlighet med DSM-direktivets.

Vi frågar oss också om den svenska negativa formuleringen är förenlig med arkivlagens presumtion att allmänna handlingar (inklusive forskningshandlingar) ska bevaras och med Riksarkivets föreskrifter om handlingar i statliga myndigheters forskningsverksamhet (RA-FS 1999:1). I den senare föreskrivs att handlingar som bedöms ha ett framtida värde för forskningen ska bevaras – och att myndigheten själv ska besluta om tillämpningen (8 §). Den negativa formuleringen i 15 d § förutsätter att data ska raderas. Om TDM-ändamålet här kan tolkas som forskningen, innefattas hela forskningsprocessen och därefter lagring under minst 10 eller 17 år eller bevarande för all överskådlig framtid. Om ändamålet har annan innebörd, eller om det avses att arkiveringen är ett annat ändamål, behöver det förtydligas för att undvika oklarhet som riskerar att inskränkningen inte utnyttjas som kanske var lagstiftarens avsikt.

Det behövs ändringar avseende möjligheten att forska på distans

I kap. 10.6.2 förs ett resonemang om möjligheterna att forska på distans, med slutsatsen att inga ändringar behövs för att stärka dessa möjligheter. Detta efter att det i och för sig konstateras att en institution kanske bara får framställa exemplar för sin egen institutions skull, och att forskare i flera fall har varit tvungna att digitalisera material själva och sedan förstöra det. Trots att det redan finns digitaliserat vid andra institutioner. Vår bedömning, till skillnad från betänkandet, är att den legala otydligheten utgör ett stort hinder för möjligheten till effektiv forskning. Vi bedömer det också som otillräckligt att vänta på att eventuella oklarheter löses av marknadens parter (som betänkandet föreslår). Detta gäller i synnerhet pliktexemplar vid pliktbiblioteken, där det juridiskt är mycket otydligt hur och på vilka sätt forskare kan ges tillgång till dessa digitalt för forskningsändamål.

I EU-kommissionens översyn av upphovsrättsliga hinder för forskning inom EU konstateras, i linje med vad vi anför ovan, att otydligheten vad ”laglig tillgång” innebär utgör ett stort hinder för forskare att få tillgång till forskningsmaterial.⁷ Man anför vidare att det är angeläget att motverka denna otydlighet och att det bör utredas hur infocodirektivets art 5.3.a kan användas för att ge forskare god tillgång till material, fysiskt och på distans. Det finns inga begränsningar i infocodirektivet för att öppna upp för detta, och genom DSM-direktivet har säkra elektroniska miljöer blivit ett EU-rättsligt begrepp.

I studiens annex ges exempel på länder där artikel 5.3.a har använts just på detta sätt. Det är samma artikel som används som grund för den nya föreslagna URL 15 d § (se nedan). Vi menar att det vore en missad chans att inte använda denna lagstiftningsprocess för att möjliggöra distansforskning för dessa ändamål. En generell forskningsinskränkning med stöd i artikel 5.3.a från infocodirektivet skulle ge den nödvändiga legala grunden för forskare att tillgå material för sin forskning, utan att behöva digitalisera material som redan har digitaliserats, med alla de kostnader de medför. Det skulle också göra forskningsmiljön betydligt rättvisare över Sverige, då forskare vid alla lärosäten, oavsett var de är belägna geografiskt, skulle ha motsvarande möjligheter att beforska relevant material.

10.7 Kulturarvsinstitutioners användning

Lägg till förvaltning och organisering av samlingar som ett särskilt förfogande

Vi tillstyrker förslaget att lägga till ett fjärde förfogande i 16 § 2 stycket, som ger kulturarvsinstitutioner möjlighet att framställa exemplar för förvaltning och organisering.

Inkludera alla arkiv och institutioner för ljud- och filmarv i § 16

Betänkandet föreslår att utvidga de aktörer som omfattas i § 16 andra stycket, om kulturarvsinstitutioners rätt att framställa exemplar för olika ändamål, till att även omfatta museer, vilket vi tillstyrker. Ökad möjlighet till organisering av verk lägger en viktig grund för beforskandet av svenskt kulturarv. Goda förutsättningar för kulturarvsinstitutioner att bearbeta sitt material och organisera sina samlingar är därtill en förutsättning för att kulturarvet är förberett för digitisering och digital spridning när upphovsrätten löpt ut. I våra samarbeten med kulturarvsinstitutioner är ofullständig/bristande metadata ett återkommande problem vilket skapar mycket merarbete för återanvändning via exempelvis Wikipedia (som i 2016 års kulturarvsproposition slås fast vara en av de centrala mottagarna av digitaliserat material).

Medan museer läggs till väljer man dock att fortsatt exkludera enskilda arkivinstitutioner samt institutioner för ljud- och filmarvet med en argumentation vi inte förstår. Att öppna upp för enskilda arkivinstitutioner att använda förfoganden under 16 § 2 stycket är inte samma sak som att öppna upp för alla arkivbestånd. Civilsamhällets och näringslivets arkivbestånd delas i dagsläget ofta mellan offentliga arkivinstitutioner, enskilda arkivinstitutioner, museer och bibliotek. En ordning där bara de statliga och kommunala arkiven ges goda möjligheter att arbeta med skyddade verk i sina samlingar kan leda till att deponenter, givare och forskare systematiskt prioriterar bort enskilda arkivinstitutioner, vilket också riskerar att utarma svensk arkivsektor. Det finns också en risk att arkivbestånd som bevaras hos olika arkivinstitutioner splittras, såsom arkivbestånd som delas av KvinnSam (del av Göteborgs universitetsbibliotek) och Queerrörelsens arkiv och bibliotek (enskild arkivinstitution). Detsamma gäller institutioner för ljud- och filmarvet. Det finns sammantaget ingen god anledning att inte också ge enskilda

⁷ <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/77395a15-133b-11ef-a251-01aa75ed71a1>, s. 154.

arkivinstitutioner och institutioner för ljud- och filmarvet goda förutsättningar till att framställa exemplar av arkivmaterial för forskning, komplettering och organisering av samlingar.

Regeringen bör ta initiativ till samråd om användning av utgångna verk

Bestämmelserna om utgångna verk ska göra det lättare att tillgå verk som inte finns tillgängliga ”via sedvanliga kommersiella kanaler” (s. 260). Det öppnar ex. upp för bibliotek att fjärrlåna digitala kopior i stället för att sända dem fysiskt mellan bibliotek, en stor belastning på miljön, ekonomin och böckerna. För Wikimediavolontärer är det en värdefull möjlighet att kunna ta del av källor som är svåra att få tag på kommersiellt, men som är viktiga för bidra med källor till att fylla hål i kunskapen på Wikipedia.

Vi har inga invändningar vad gäller bestämmelsernas ordalydelse. Däremot noterar vi att det finns noll (0) utgångna verk från Sverige i EUIPO:s webbportal. Det hundratalet svenskspråkiga verk som finns kommer från ex. Estland och Slovakien. När vi pratar med svenska kulturarvsinstitutioner har de kollektiva förvaltningsorganisationerna sagt att de inte har möjlighet att ingå sådana avtal trots bestämmelserna i lagen. I DSM art. 11 ställs krav på medlemsstater att samråda med rättsinnehavare, förvaltningsorganisationer och kulturarvsinstitutioner och uppmuntra dialog mellan parterna. Detta tycks inte ha hänt. Vi vill uppmana regeringen till att initiera samråd mellan de relevanta parterna, med målet att lagens bestämmelser ska kunna användas.

10.13 Citat m.m

Vidga citaträtten till att också omfatta stillbilder och fotografier

Enligt betänkandet gäller citaträtten ”i förhållande till samtliga närstående rättigheter utom fotografier” (s. 303), och man anför att citaträtten fortsatt bör begränsas på samma sätt. Vi instämmer inte i denna syn, och menar att den är i strid med EU-rätten. I Painer (C-145/10) framkommer det att användning av porträtt kan utgöra citat, och i domarna Pelham och Spiegel Online klargörs att citaträtten (i vad akademiker lyft fram som ett framväxande EU-rättsligt begrepp med autonom tolkning) omfattar alla typer av verk.⁸ Vi menar att det är angeläget att citaträtten även bör gälla i förhållande till fotografiska bilder (49 a §) och i övrigt alla verkstyper.

10.14 Återgivning av konstverk

Stryk ”i analog form”

Med tanke på den nya parodiinskränkningen föreslås den specifika bestämmelsen för dessa syften på vissa onlineplattformar strykas ur 52 p §, vilket vi (som anført i kap. 9) tillstyrker. Kvar i 52 p § finns dock en bestämmelse som ger användare rätt att återge verk för citat, kritik eller recensioner via samma plattformar. Det innebär att användare i dagsläget kan återge verk i kritiksytte via dessa plattformar eller i analog form (23 § 1 stycket 2 punkten). Användare på digitala plattformar som inte omfattas av § 52 i, såsom Wikipedia, har dock ingen rätt att återge verk i kritiksytte där. Effekten blir att användare kan dela verk i kritiksytte på stora kommersiella plattformar som de redan nämnda, men inte på ideellt drivna plattformar som Wikipedia (eller systerprojektet för citat, Wikiquote). Genusfotografens granskning av dansk fiskporr hade exempelvis kunnat ske via Facebook eller Youtube, men inte hans egen blogg.⁹

⁸ Se bland annat: Havela Samuli, ”Quotation as an Autonomous Concept of EU Copyright Law and Its Compatibility with Online Content-Sharing Services”, Lapplands universitet, våren 2021;

Rosati, Eleonora, ”What does the European Commission Make of the EU Copyright Acquis when it Pleads before the CJEU? The Legal Service’s Observations in Digital/Online Cases”, *European Law Review* nr 1 2020;

Hui, A., Döhl, F. ”Collateral Damage: Reuse in the Arts and the New Role of Quotation Provisions in Countries with Free Use Provisions After the ECJ’s Pelham, Funke Medien and Spiegel Online Judgments.” *IJC* 52, 852–892 (2021).

⁹ Se <https://www.genusfotografen.se/fisk-fri-svarar-pa-kritiken/>

Lagstiftningen är varken teknikneutral eller plattformsoberoende, och inskränker yttrandefriheten kraftigt.

I propositionen för infocodirektivets implementering argumenterar regeringen för att den enda artikel i infocodirektivet som kan användas som stöd för att behålla bestämmelsen var 5.3.o, enligt vilken medlemsstater kan behålla inskränkningar om de fanns innan direktivets genomförande, men enbart i analog form. Vi delar dock inte bilden att bestämmelsen bara kan genomföras genom 5.3.o. Infocodirektivets artikel för citaträtt, 5.3.d, öppnar också upp för användning i kritiksyrte, och enligt EU-domarna Painer, Pelham och Spiegel Online gäller detta alla typer av verk. Det faktum att DSM-direktivet ger användare rätt att använda verk för citat, kritik och recension som tre specifika syften torde därtill vara en anvisning att EU-lagstiftaren anser att uppräkningsen i 5.3.d på samma sätt öppnar upp för användning av citat, kritik och recension. En sådan tolkning är också i linje med DSM-direktivets art. 25, som låter medlemsstater anta mer vittomfattande bestämmelser om de är förenliga med infocod.

Rekvisitet ”i analog form” bör av dessa skäl strykas ur bestämmelsen, på samma sätt som i exempelvis finsk upphovsrätt. Överhuvudtaget har vi inte identifierat något nordiskt land, eller annat europeiskt land heller för den delen, som gjort samma snäva tolkning som Sverige.

10.15 Byggnader

Vi tillstyrker förslaget att bestämmelsen om byggnader behålls oförändrad, utom ändringen att avbilda ersätts med återges.

11. En ny inskränkning för forskning

Vi tillstyrker generellt förslaget om en ny inskränkning för användning av verk i vetenskaplig forskning, som kommer att lösa två viktiga och reella problem för forskare som använder sig av text- och datautvinning som metod. Nedan lyfter vi några av problemen vi ser med förslaget.

Vidga bestämmelsen för att undvika oförutsedda problem och främja forskning

Vi bedömer att den snäva bestämmelsen riskerar att leda till kostsamt, onödigt dubbelarbete. För att främja forskning vore det rimliga att de nationella forskningsinfrastrukturer som sitter på stora mängder verk bidrar med infrastrukturen till landets lärosäten. Om det inte finns möjlighet att dela material från forskningsinfrastrukturen (eller tillgå det på distans, som diskuteras under 10.16), lär lärosäten och forskargrupper istället bygga upp egna korpusar, eller ge upp vissa typer av forskningsområden för att tillgången till material är för dålig. Effekten av det förstnämnda blir att liknande korpusar byggs upp inom flera kulturarvsinstitutioner och forskningsorganisationer, vilket är kostnadsdrivande och ett slöseri med resurser då digitalisering och lagring kostar mycket pengar. Det kan också tvinga forskare att affiliera sig med andra forskare/institutioner bara för att få tillgång till ett visst material, och inte utefter vad forskningsprojektet kräver. Dessutom riskerar dessa korpusar hålla olika kvalitet beroende på tillgången till material, vilket innebär ytterligare en geografisk ojämlikhet.

Vi noterar att DG RTD i sin översyn av upphovsrättsliga hinder för forskning inom EU konstaterar att de svenska forskningsinskränkningarna är mer restriktiva/begränsande än inom övriga EU.¹⁰ Detta får konkret påverkan i forskares vardag, och motverkar svenska

¹⁰ <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/77395a15-133b-11ef-a251-01aa75ed71a1>, s. 579.

ambitioner att vara ett ledande land för forskning och innovation. För att undanröja hinder för svensk forskning bör en bred, generell bestämmelse i linje med infosocdirektivets art. 5.3.a införas, för exemplarframställan och överföring till allmänheten för forskningsändamål. Anledningen till att bägge förfoganden är nödvändiga är att de är oskiljbara och båda väsentliga delar av forskningsprocessen.

Omfattningen begränsas av trestegsregeln, infosocdirektivets krav på icke-kommersiell användning och att det bara får ske i forskningssammanhang. Samtidigt som det alltså har en begränsad påverkan på upphovspersoners ekonomiska exploatering (den normala användningen av verket) skulle det drastiskt öka möjligheterna för forskare (som också är upphovspersoner) att använda skyddat material i sin forskning, till gagn för både forskning och allmänhet. Vi förordar därför att en bred, generell bestämmelse införs i upphovsrätten, enligt art. 5.3.a:s mönster.

Förtydliga vad ett vetenskapligt forskningsprojekt är, och vad det innebär att ingå i det

Snäva inskränkningar har en tendens att missa viktiga förfoganden samt snabbt bli utdaterade. Vi frågar oss vad ett ”vetenskapligt forskningsprojekt” innebär (enligt betänkandet ska det vara ”tydligt definierat” i kontrast till ”löst sammansatta” forskningsprojekt), samt vad det innebär att *ingå* i ett forskningsprojekt. För att en forskare ska kunna dela material från en kulturarvsinstitution inom ett forskningsprojekt måste den ingå i projektet. Samtidigt bedriver många kulturarvsinstitutioner ingen egen forskningsverksamhet, men har material av betydelse för forskning. I vilken utsträckning måste ex. ett kommunalt eller hembygdsmuseum ingå i forskningsprojektet för att forskare ska kunna använda deras material enligt inskränkningen? Räcker det att Kungliga biblioteket, en nationell forskningsinfrastruktur, digitiserar och tillgängliggör material för projektet, för att de ska räknas som ”ingående” i projektet, eller måste de delta i forskningen i sig? Det vore mycket problematiskt om kulturarvsinstitutionen måste delta aktivt i forskningen, och borde räcka att det framgår av en forskningsplan eller en ansökan att materialet som ska användas finns inom en viss institution.

För oss är det även oklart i vilken mån medborgarforskning möjliggörs genom inskränkningen. Det vore mycket problematiskt om inte medborgare med expertkunskap exempelvis kunde delta i sådan annotering som är en förutsättning för framgångsrik TDM-forskning.

Illustrativt syfte bör inte gälla forskning

Vi instämmer på övergripande nivå med utredarens resonemang om illustrativt syfte (ss. 371–373). Frågan om huruvida illustrativt syfte i infosocdirektivets artikel 5.3.a bara gäller utbildning eller både utbildning och forskning är omdebatterad, men betänkandet för ett klokt resonemang som inte föregriper eventuella förtydliganden från EU-domstolen.

12. Andra frågor

12.2 Parallellpublicering

Genomför sekundära publiceringsrättigheter

En fråga som betänkandet tar upp rör sekundära publiceringsrättigheter (SPR), ibland kallat parallellpublicering. SPR är en bestämmelse som säkerställer att författare till akademiskt material har rätt att publicera sitt material under en öppen licens, i regel i en icke-kommersiell vetenskaplig databas, *även om* den också publicerar materialet i en kommersiell tidskrift. Det öppnar upp för att en viss version av en artikel kan publiceras parallellt med versionen som

trycks i tidskriften. I regel sker detta parallellt med forskningsfinansiärernas krav på öppen tillgång, och ger den nödvändiga garantin för att forskarna kan uppfylla dessa krav, oavsett vad avtalen från de kommersiella förlagen säger.

ERA:s politiska agenda lyfter i punkt 18 fram vikten av att forskare medvetandegörs om sina rättigheter, och hur man kan värna dessa i mötet med akademiska tidskrifters avtal. Samtidigt har flera studier och översyner, även till Bibsam, gjort det uppenbart att medvetandegörande inte räcker, utan det behöver till lagstiftningsändringar för att förverkliga nationella mål om öppen tillgång till vetenskap och göra det lättare för forskare att navigera. Den viktigaste lagändringen, som betonas i rådsslutsatserna från det svenska EU-ordförandeskapet, är SPR.

Förslaget i betänkandet är att *inte* införa SPR, inte nödvändigtvis för att man är emot idén utan för att det förefaller svårt att genomföra det som ett undantag eller en inskränkning i upphovsrätten, och att det således faller utanför utredningens mandat. Vi har egentligen ingen invändning mot resonemanget, men vill betona betydelsen av SPR och att frågan skyndsamt tas vidare, i synnerhet eftersom förslaget kom under det svenska EU-ordförandeskapet. SPR har införts i snart ett tiotal EU-länder.¹¹ Det finns olika vis att konstruera bestämmelserna på. Det går att göra som en upphovsrättslig inskränkning, vilket bland annat Christina Angelopoulos pekar på i en EU-studie. De flesta länder har dock valt att snarare genomföra SPR som en inskränkning i avtalsfriheten, för att ge tillbörligt skydd åt forskare som är i en maktobalans gentemot förlagen. En ytterligare möjlighet skulle kunna vara att lagstifta om SPR som en del av upphovspersonens rätt till offentlighöret av verk i 8 §.

12.4.1 Språkliga och systematiska frågor

Det behövs en språklig översyn av upphovsrättslagen

Vi instämmer med betänkandets synpunkt att upphovsrättslagen skulle behöva en språklig översyn, bland annat för att klargöra när upphovspersonen avses och när rättighetshavaren avses, vilket inte nödvändigtvis är samma sak. Vi menar också att en översyn skulle behövas för att främja en könsneutral upphovsrättslagstiftning, vilket bland annat innefattar frågan att ersätta *upphovsman* med *upphovsperson*.

12.4.2 Nya tekniska förutsättningar

Den viktiga grunden för europeisk AI-upphovsrätt har redan lagts

Vi instämmer i betänkandets skrivelser om den snabba tekniska utvecklingen som sker vad gäller AI, och att det vore förhastat att genomföra omfattande lagändringar i ett så formativt skede. Vi noterar samtidigt att flera kollektiva förvaltningsorganisationer sprider oro och osäkerhet i enskilda kontakter med både kulturarvsinstitutioner och internetanvändare, med tolkningar som går på tvärs med både europeisk och nationell lagstiftning. I väntan på europeisk lagstiftning är det viktigt att påminna om att TDM-bestämmelserna gäller (DSM art. 2.2) för att generera alla typer av information ("inklusive, *men inte begränsat till mönster, trender och samband*") och alla typer av analystekniker ("*any automated analytical technique*"). Vi vill också påminna om att EU-kommissionär Thierry Breton på den direkta frågan betonat att TDM är den relevanta upphovsrättsliga grunden för AI-utveckling inom EU.¹²

¹¹ Se bl. a. <https://www.knowledgerights21.org/wp-content/uploads/KR21-Maarten-Zeinstra-April-2024-SPRs-in-the-Netherlands.pdf> för en ingående analys av genomförandet i Nederländerna.

¹² https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2023-000479-ASW_EN.html

14. Konsekvenser

Konsekvenser för det allmänna

Negativa konsekvenser för det allmänna med panoramafrihetens förvärvssyftesbegränsning

I våra inspel om panoramafriheten lyfter vi ett antal otydligheter vad gäller begreppet "förvärvssyfte". Om regeringen väljer att gå vidare med begreppet förvärvssyfte är vår bedömning att flera ideella aktörer som verkar i den digitala miljön, i synnerhet sådana som sprider kunskap med hjälp av öppna licenser, såsom forskare och volontärer på Wikimediaplattformarna, kommer att få svårigheter att verka med den föreslagna bestämmelsen. Det har en försumbar ekonomisk påverkan, men en stor negativ påverkan för det allmänna, och möjligheten att digitalt ta del av det offentliga rummet, för utbildnings-, forsknings- eller folkbildningssyften. Påverkan på det allmänna med en begränsad panoramafrihet berörs inte i betänkandet.

Negativa konsekvenser för forskning utan möjligheter till forskning på distans

Vi noterar i konsekvensbeskrivningen att påverkan på forskning inte nämns bland konsekvenser för det allmänna. De förslag som har lagts kommer att innebära bättre förutsättningar för forskning och forskningsorganisationer att verka, i synnerhet för TDM-ändamål. Samtidigt noterar vi att bristande möjligheter vad gäller distanstillgång kommer att kvarstå, med negativa ekonomiska konsekvenser och en bristande geografisk jämlikhet. Det är också oklart vad som kommer att gälla för exempelvis medborgarforskning i relation till TDM- och AI-forskning, vilket är problematiskt för oss som volontärdriven organisation med starkt engagemang för digitalt deltagande.